पढ़े चलो, बढ़े चलो
Samagra Shiksha Abhiyan (Secondary Education)

प्रश्न बैंक

2021—22

विषयः संस्कृत

कक्षा : 9वीं

समग्र शिक्षा अभियान (सेकेण्डरी एजुकेशन) लोक शिक्षण संचालनालय, म.प्र.

लोक शिक्षण संचालनालय, म.प्र. भोपाल

आमुख

प्रदेश में संचालित शासकीय हाई/हायर सेकेण्डरी स्कूलों में छात्र/छात्राओं का परीक्षा परिणाम संस्कृत विषय में सामान्य रहता है। शालाओं के समय–समय पर विभागीय अधिकारियों द्वारा किये गये निरीक्षण के दौरान यह देखा गया है कि छात्र–छात्राओं का संस्कृत विषय में ज्ञान का स्तर सामान्य है।

आगामी परीक्षा की तैयारी एवं श्रेष्ठ परीक्षा परिणाम हेतु यह **रेमेडियल टीचिंग हेतु मटेरियल** तैयार किया गया है। जिसके उपयोग से शिक्षक अपने समस्त छात्रों को बेहतर अंक प्राप्त करने एवं अगली कक्षा में जाने हेतु समर्थ बना सकेंगे।

इस मटेरियल को ब्लूप्रिन्ट के अनुसार उन महत्वपूर्ण पाठ्य वस्तुओं का समावेश कर तैयार किया गया है जो कि प्रभावी शिक्षण एवं छात्र–छात्राओं के संस्कृत विषय में औसत दक्षता विकसित करने एवं परीक्षा परिणाम में सुधार हेतु लाभकारी सिद्ध होगा।

त्रैमासिक परीक्षा में डी एवं ई ग्रेड के विद्यार्थियों का चिन्हांकन आपके द्वारा कर लिया गया होगा। यदि आपके स्कूल में एक से अधिक सेक्शन है तो विद्यार्थियों के ग्रेड के आधार पर सेक्शन में विद्यार्थियों का पुनर्वितरण कर दें। तथा एक ग्रेड के विद्यार्थियों को एक सेक्शन में रखें ताकि उन विद्यार्थियों को उनके स्तर के अनुरूप पढाया जाये।

प्रदेश के समस्त हाई/हायर सेकेण्डरी स्कूलों के प्राचार्य एवं संबंधित शिक्षकों से अपेक्षा ही नहीं बल्कि पूर्ण विश्वास है कि वे इस प्रश्न बैंक से शाला के छात्र–छात्राओं को सामाजिक संस्कृत विषय का नियमित निदानात्मक कक्षाओं में अभ्यास करायेंगे ताकि प्रत्येक विद्यार्थी परीक्षा में सफल हो सके।

शिक्षकों से अपेक्षित कायवाही –डी एवं ई ग्रेड के विद्यार्थयों को आगामी 2 माह तक इस मॉड्यूल अनुसार अभ्यास कराएं। विद्यार्थियों को प्रत्येक प्रश्न को किस तरह लिखना है इसे समझाएं । विद्यार्थियों द्वारा की जा रही गल्तियों को सुधारें।

माध्यमिक शिक्षा मण्डल, मध्यप्रदेश, भोपाल
हाई स्कूल परीक्षा सत्र 2021–22
BLUE PRINT OF QUESTION PAPER

कक्षा:– 9वीं | पूर्णांक :– 80
विषय:– संस्कृत | समय :– 3:00 घंटे

क्र.	इकाई एवं विषय वस्तु	इकाई पर आवंटित अंक	वस्तुनिष्ठ प्रश्न अंक	अंकवार प्रश्नों की संख्या				कुल प्रश्न
			अंक 1	अंक 2	अंक 3	अंक 4	अंक 5	
1	प्रत्ययः +विशेषणं/विशेष्यम्	3+4	7	–	–	–	–	1
2	पर्यायः +विलोमः+एकपदेन प्रश्नोत्तराणि	2+2+3	7	–	–	–	–	1
3	शब्दरूपाणि +उपसर्गः +संज्ञा	3+2+1	6	–	–	–	–	1
4	धातुरूपाणि +अव्ययः + सर्वनाम	3+2+1	6	–	–	–	–	1
5	सन्धिः+ समासः	3+3	6	–	–	–	–	1
6	पाठगतप्रश्नोत्तराणि	12	–	6	–	–	–	6
7	वर्णपरिचयः	2	–	1	–	–	–	1
8	कः कं प्रति कथयति	2	–	1	–	–	–	1
9	प्रश्ननिर्माणम्	2	–	1	–	–	–	1
10	अशुद्धकारकसंशोधनम्	2	–	1	–	–	–	1
11	गद्यांशम् अधिकृत्य अवबोधनात्मकप्रश्नानि	3	–	–	1	–	–	1
12	पद्यांशम् अधिकृत्य– अवबोधनात्मकप्रश्नानि	3	–	–	1	–	–	1
13	नाट्यांशम् अधिकृत्य अवबोधनात्मकप्रश्नानि	3	–	–	1	–	–	1
14	पाठगतरिक्तस्थानपूर्तिः	3	–	–	1	–	–	1
15	श्लोककण्ठस्थीकरणम् (पाठ्यपुस्तकात्)	4	–	–	–	1	–	1
16	पत्रलेखनम्	4	–	–	–	1	–	1
17	अपठितगद्यांशम्	4	–	–	–	1	–	1
18	निबन्धलेखनम्	4	–	–	–	1	–	1
	योगः	80	32	20	12	16	–	23

प्रश्न पत्र निर्माण हेतु विशेष निर्देश –

1. प्रश्न क्रमांक 1 से 5 तक 32 वस्तुनिष्ठ प्रश्न होंगे। सही विकल्प 06 अंक, रिक्त स्थान 07 अंक, सही जोड़ी 06 अंक, एक वाक्य में उत्तर 07 अंक, सत्य असत्य 06 अंक, संबंधी प्रश्न होंगे। प्रत्येक प्रश्न पर 01 अंक निर्धारित है। वस्तुनिष्ठ प्रश्नों को छोड़कर सभी प्रश्नों में आंतरिक विकल्प का प्रावधान होगा। यह विकल्प समान ईकाई/उप ईकाई से तथा समान कठिनाई स्तर वाले होंगे। इन प्रश्नों की उत्तर सीमा निम्नानुसार होगी–

अतिलघुउत्तरीय प्रश्न	02अंक	लगभग 30 शब्द
लघुउत्तरीय प्रश्न	03अंक	लगभग 75 शब्द
विश्लेषणात्मक	04अंक	लगभग 120 शब्द

2. 40 प्रतिशत वस्तुनिष्ठ प्रश्न, 40 प्रतिशत पाठ्यवस्तु पर आधारित प्रश्न, 20 प्रतिशत विश्लेषणात्मक प्रश्न होगें।
3. सत्र 2021–22 हेतु कम किये गये पाठ्यक्रम से प्रश्न पत्र में प्रश्न न दिये जाये।
4. पाठ्यवस्तु पर आधारित प्रायोजना कार्य हेतु 20 अंक आवंटित है।

कक्षा – 9वीं
विषयः– संस्कृत
कम किए गए पाठ्यक्रम की विषयवस्तु

क्र	पुस्तक/ विषय वस्तु का नाम	अध्याय	कम किये गये अध्याय/ विषय वस्तु का नाम
1	शेमुषी (भाग–1)	7	प्रत्यभिज्ञानम्
2		10	जटायोः शौर्यम्
3		12	वाङ्मनः प्राणस्वरूपम्

P-1

GENIUS MIND
Date
Page

कक्षा - 9
प्रश्न बैंक

- इकाई - 1 -

1- प्रत्ययं / विशेषणम् / विशेष्यम् उचित विकल्पं चित्वा लिखत ।

(1) 'हसन्' इत्यस्मिन् पदे प्रत्ययः अस्ति ।
(i) क्त्वा (ii) शतृ (iii) ल्यप (iv) शानच् ।

(2) 'पठित्वा' इत्यस्मिन् पदे प्रत्ययः अस्ति ।
(i) क्तवतु (ii) क्त्वा (iii) तुमुन् (iv) क्तः ।

(3) 'विहाय' इत्यस्मिन् पदे प्रत्ययः अस्ति ।
(i) तुमुन् (ii) ल्यप् (iii) क्तिन् (iv) शानच्

(4) 'पातुम्' इत्यस्मिन् पदे प्रत्ययः अस्ति ।
(i) क्त्वा (ii) क्तवतु (iii) शतृ (iv) तुमुन्

(5) 'बाला' इत्यस्मिन् पदे प्रत्ययः अस्ति ।
(i) टाप (ii) डाप (iii) चाप (iv) आप

(6) 'गतवान्' इत्यस्मिन् पदे प्रत्ययः अस्ति ।
(i) क्त (ii) क्तवतु (iii) क्त्वा (iv) शतृ

(7) प्रियः पुत्रः आसीत् इत्यस्मिन् पदे विशेषणं पदं अस्ति ।
(i) प्रियः (ii) पुत्रः (iii) आसीत् (iv) कोऽपि नास्ति

(8) मध्यमा अङ्गुलि इत्यस्मिन् पदे विशेषणपदं अस्ति ।
(i) मध्यमा (ii) अङ्गुलि (iii) पदे (iv) कोऽपिनास्ति

(9) सीता पतिव्रता पत्नी आसीत् इत्यस्मिन् वाक्ये विशेषणपदं अस्ति ।
(i) सीता (ii) पतिव्रता (iii) आसीत् (iv) पत्नी

(10) 'चक्षुषि भास्करे ततो' इत्यस्मिन् पदे विशेषण पदं अस्ति ।
(i) चक्षुषि (ii) भास्करे (iii) ततो (iv) कोऽपि न

(11) 'मतीमाननीयां शोभाम्' इत्यस्मिन् पदे विशेषण पदं अस्ति ।
(i) मति (ii) माननीयां (iii) शोभाम् (iv) मतीमाननीयां

(12) 'रूपं प्रसिद्धं न' इत्यस्मिन् पदे विशेष्यपदं अस्ति ।
(i) रूपं (ii) प्रसिद्धं (iii) न (iv) सर्वाः

(13) जीमूतवाहनः दानवीरः राजा आसीत् इत्यस्मिन् वाक्ये विशेष्य पदं किम् ?
(i) जीमूतवाहनः (ii) दानवीरः (iii) राजा (iv) सर्वाः

(14) हितैषिभिः मन्त्रिभिः इत्यस्मिन् शब्दे विशेष्य पदं अस्ति ।
(i) हितैषिभिः (ii) सर्वाः (iii) मन्त्रिभिः (iv) कोऽपि न

(15) 'अहम् दीर्घाम् कथाम् पठामि' इत्यस्मिन् वाक्ये विशेष्य पदम् किम् ?
(i) अहम् (ii) दीर्घाम् (iii) कथाम् (iv) पठामि

GENIUS MIND
Date
Page

आदर्श उत्तरम् - (1) शतृ
(2) क्त्वा
(3) ल्यप्
(4) तुमुन्
(5) टाप्
(6) क्तवतु
(7) प्रियः
(8) मध्यमा
(9) पतिव्रता
(10) चक्षुषि
(11) मतिमान्नीयाम्
(12) रूपं
(13) जीमूतवाहनः
(14) मन्त्रिभिः
(15) दीर्घम्

— इकाई -२-

रिक्तस्थानानि पूरयत —

(1) 'धेनुः' इत्यस्य पर्याय पदं ______ । (वृषभः / गावः)
(२) 'रात्रि' इत्यस्य पर्याय पदं ______ । (नृपः / निशा)
(3) 'विमुच्य' इत्यस्य पर्याय पदं ______ । (परित्याज्य / अपरिहार्य)
(4) 'इन्द्रः' इत्यस्य पर्याय पदं ______ । (शक्रः / नगेन्द्रः)
(5) 'शरीरं' इत्यस्य पर्याय पदं ______ । (वक्रं / गात्रं)
(6) 'भानुः' इत्यस्य पर्याय पदं ______ । (शशि / सूर्यः)
(7) 'वनं' इत्यस्य पर्याय पदं ______ । (काननम् / गहनं)
(8) 'विजयः' इत्यस्य विलोम पदं ______ । (अजयः / पराजयः)
(9) 'उपकारः' इत्यस्य विलोम पदं ______ । (अपकारः / उत्थानः)
(10) 'अन्धकारः' इत्यस्य विलोम पदं ______ । (प्रकाशः / तमः)
(11) आचार्यः कम् अनुशास्ति ______ । (प्रभाकरम् / अन्तेवासिनम्)
(12) स्वजनः कुत्र प्रहरति ______ । (हृदये / अरिः)
(13) लौहतुला पाठः अस्ति ______ । (पञ्चरात्रम् / तन्त्ररात्रम्)
(14) वणिक्पुत्रः नाम किम् ______ । (जीर्णधनो / शीर्णधनो)
(15) कः प्रियः अपि त्याज्यः ______ । (सज्जनः / दुष्टः)

आदर्श उत्तरम् - (1) गावः
(२) निशा
(3) परित्याज्य
(4) शक्रः
(5) गात्रं
(6) सूर्यः
(7) काननम्
(8) पराजयः
(9) अपकारः
(10) प्रकाशः
(11) अन्तेवासिनम्
(12) हृदये
(13) पञ्चरात्रम्
(14) जीर्णधनो
(15) दुष्टः

GENIUS MIND
Date
Page

- इकाई -3 -

शब्दरूपाणि / उपसर्गः / संज्ञा पदस्य युग्मेलनम् कुरुत ।

	'अ'	'ब'
(1)	रामस्य	तृतीया एकवचनम्
(2)	फलानाम्	उप
(3)	लतायैः	चतुर्थी एकवचनम्
(4)	कवौ	सप्तमी एकवचनम्
(5)	भानुना	सु
(6)	सुपुत्रम्	अनु
(7)	अनुगच्छन्	प्रति
(8)	नदीः	पदम्
(9)	उपकरोति	द्वितीया बहुवचनम्
(10)	प्रत्यागच्छति	आदेशः
(11)	शत्रुवदादेशः	उपधा
(12)	अलोऽन्त्यात्	षष्ठी एकवचनम्
(13)	सुप्तिङन्तं	षष्ठी बहुवचनम्
(14)	वाक् + ईशः	सम्प्रसारणम्
(15)	य, व, र, ल	संहिता

<u>आदर्श उत्तरम्</u> -

	'अ'	'ब'
(1)	रामस्य	षष्ठी एकवचनम्
(2)	फलानाम्	षष्ठी बहुवचनम्
(3)	लतायैः	चतुर्थी एकवचनम्
(4)	कवौ	सप्तमी एकवचनम्
(5)	भानुना	तृतीया एकवचनम्
(6)	सुपुत्रम्	सु
(7)	अनुगच्छन्	अनु
(8)	नदीः	द्वितीया बहुवचनम्
(9)	उपकरोति	उप
(10)	प्रत्यागच्छति	प्रति
(11)	शत्रुवदादेशः	आदेशः
(12)	अलोऽन्त्यात्	उपधा
(13)	सुप्तिङन्तं	पदम्
(14)	वाक् + ईशः	संहिता
(15)	य, व, र, ल	सम्प्रसारणम्

GENIUS MIND
Date
Page

- इकाई -५ -

धातु रूपाणि / संधिः एकवाक्येन उत्तरत –

१- 'पठ्' धातोः भृटलकार उत्तमपुरुषस्य एकवचनस्य रूपं किं अस्ति ?
२- 'वद्' धातोः लोटलकारस्य मध्यमपुरुषस्यबहुवचनस्य रूपं किम् अस्ति ?
3- 'गम्' धातोः लङ्लकारस्य प्रथमपुरुषस्य एकवचनस्यरूपं किं अस्ति ?
५- 'हस्' धातोः लट्लकारस्य उत्तमपुरुषस्य द्विवचनम् रूपं लिखत ?
5- 'अस्' धातोः विधिलिङ्लकारस्य मध्यमपुरुषस्य एकवचनस्य रूपं लिखत।
6- 'रामः धावति' इत्यस्मिन् वाक्ये कः धातुः अस्ति ?
७- गच्छति क्रियापदे कः धातु अस्ति ?
8- अहमपि आपणं गच्छामि वाक्ये अव्ययं किम् अस्ति ?
9- विद्यामाता इव आसीत् अस्मिन् वाक्ये अव्यय पदं किम अस्ति ?
10- बालकः अधुना पठति इत्यस्मिन् वाक्ये अव्यय पदं किम् ?
11- धनं विना जीवनं वृथा भवति इत्यस्मिन् वाक्ये अव्यय पदं किम् ?
12- अथ रामायणकथा आरभ्यते इत्यस्मिन् वाक्ये अव्ययं पदं किम् ?
13- द्वे अव्ययं पदं लिखत।
14- 'कोलाहलं मा कुरु' इत्यस्मिन् वाक्ये अव्यय पदं किम् ?
15- 'गजः शनैः शनैः चलति' इत्यस्मिन् वाक्ये अव्यय पदं किम् ?

आदर्श उत्तरम् - 1- वदिष्यामि
२- वदत
3- गच्छेत्
५- हसावः
5- भवेः
6- धाव् धातुः
७- गम् धातुः
8- अपि
9- इव
10- अधुना
11- विना , वृथा
12- अथ
13- सहसा , यद्यपि
14- मा
15- शनैः शनैः

GENIUS MIND
Date
Page

- इकाई 5 -

शुद्धवाक्यानां समक्षे 'आम्' अशुद्ध वाक्यानां समक्षे 'न' लिखत् ।

1 - नास्ति इत्यस्मिन् पदे व्यञ्जन सन्धिः अस्ति ।
2 - दीर्घ सन्धिः उदाहरणं मनोहरः अस्ति ।
3 - सुरेशः यण सन्धिः उदाहरणं अस्ति ।
4 - सदैव वृद्धि सन्धि उदाहरणं वर्तते ।
5 - तत् + लीनः तोल्लीनः अस्ति ।
6 - महा + औषधिः महौषधिः अस्ति ।
7 - मनः + हरः विसर्ग सन्धि अस्ति ।
8 - अन्य पद प्रधानः बहुव्रीहि समास अस्ति ।
9 - राज्ञः पुरुषः इति पदे द्विगु समास अस्ति ।
10 - शक्तिम् अनतिक्रम्य अव्ययीभाव समास अस्ति ।
11 - पीतं अम्बरम् यस्य सः पीताम्बरः अस्ति ।
12 - पाणि च पादौ च एषां समाहारः पाणीपादम् अस्ति ।
13 - समासः षड् भवन्ति ।
14 - घनश्याम् इति पदे कर्मधारय समास वर्तते ।
15 - सुमद्रम् पदे अव्ययीभाव समास वर्तते ।

आदर्श उत्तरम् - (1) न
(2) न
(3) न
(4) आम्
(5) न
(6) आम्
(7) आम्
(8) आम्
(9) न
(10) आम्
(11) न
(12) आम्
(13) आम्
(14) आम्
(15) आम्

- इकाई - 6 से 11 -

अधोलिखितेषु प्रश्नेषु उत्तराणि संस्कृतभाषायाम् लिखत ।

(1) कविः कां सम्बोधयति ?
(2) स्वर्णकाकः काम् अखादत् ?
(3) जीमूतवाहनः कस्य पुत्रः आसीत् ?
(4) के मधु संग्रह व्याघ्राः अभवन् ?
(5) पुरुषः सिकताभिः किं करोति ?
(6) वित्तत: क्षीणः कीदृशः भवति ?
(7) कीदृशी वीणां निनादयितुम् प्रार्थयति ?
(8) प्रकृतिः केषाम् संरक्षणाय यतते ?
(9) मार्गभ्रान्तः सन्ध्यां कुत्र उपैयति ?
(10) बालः कदा क्रीडितुम् अगच्छत् ?
(11) जीमूतवाहनः कीदृशः आसीत् ?
(12) सज्जनानाम् मैत्री कीदृशी भवति ?
(13) लोकरक्षा कथं सम्भवति ?
(14) अनधीतः तपोदत्तः कैः गर्हितोऽभवत् ?
(15) प्रकृतेः प्रमुख तत्वानि कानि सन्ति ?

आदर्श उत्तरम् - (1) कविः वाणी सम्बोधयति ।
(2) स्वर्णकाकः ताण्डुलान् अखादत् ।
(3) जीमूतवाहनः जीमूतकेतुः पुत्रः आसीत् ।
(4) मधुकराः मधु संग्रह व्याघ्राः अभवन् ।
(5) पुरुषः सिकताभिः सेतुनिर्माणम् करोति ।
(6) वित्ततः क्षीणः अक्षीणः भवति ।
(7) नवीनां वीणां निनादयितुम् प्रार्थयति ।
(8) प्रकृतिः प्राणीनां संरक्षणाय यतते ।
(9) मार्गभ्रान्तः सन्ध्यां गृहम् उपैयति ।
(10) बालः पाठशालागमनवेलायां क्रीडितुं अगच्छत् ।
(11) जीमूतवाहनः महान् दानवीरः सर्वभूतानुकम्पी आसीत् ।
(12) सज्जनानां मैत्री पुरा लघ्वी पश्चात् च वृद्धिमती भवति ।
(13) प्रकृतिरक्षयैव लोकरक्षा संभवति ।
(14) अनधीतः तपोदत्तः कुटुम्बभिः मित्रैः ज्ञातिजनैश्च गर्हितोऽभवत् ।
(15) पृथिवी, जलं, तेज, वायुः, आकाशं प्रमुख तत्वानि सन्ति ।

P-8

GENIUS MIND
Date
Page

इकाई-१२

1- वर्ण परिचयाः देयः -

1-(क) माहेश्वर सूत्र कति सन्ति ?
२- कादयोमावसानः कति वर्णाः आगच्छन्ति ?
3- स्वरः कतिधा भवन्ति ?
4- 'क' वर्गस्य उच्चारण स्थानं किम् ?
5- दीर्घ स्वरः कति भवन्ति ?
6- वर्णः कतिधः भवन्ति ?
7- नासिका वर्णः कति सन्ति ?
8- 'प' वर्णस्य उच्चारण स्थानं किम् ?
9- 'गजः' इति शब्दस्य वर्ण विच्छेदं कुरुत ।
10- श् + ओ + भ् + अ + न् + अ + म् वर्ण संयोजनं कुरु ।
11- श, स, ष, ह कीदृशः वर्णाः सन्ति ?
12- क + ष संयुक्ते व्यञ्जने किम् भवति ?
13- इचुयशानां ______ ।
14- 'प' वर्गे कति वर्णाः आगच्छन्ति ?
15- भाषायाः लघुतम इकाई कः अस्ति ?

आदर्श उत्तरम् -

(1) चतुर्दशः
(2) पञ्चविंशतिः
(3) त्रयः स्वरः
(4) कण्ठः
(5) चत्वारः
(6) द्वौ भेदाः (स्वरः व्यञ्जनश्च)
(7) पञ्च वर्णाः
(8) ओष्ठः
(9) ग् + अ + ज् + अः
(10) शोभनम्
(11) ऊष्म वर्णाः
(12) क्ष
(13) तालु
(14) पञ्च वर्णाः
(15) वर्णः

P.9

- इकाई -13-

अधोलिखितानि कथनानि कः कं प्रति कथयति।

	कः कथयति	कं प्रति कथ.
(1) पूर्वं प्रातराशः क्रियताम्।		
(2) अहं तुभ्यम् ताण्डुल मूल्यं दास्यामि।		
(3) धन्यवाद मातुल! याम्याधुना।		
(4) पुत्रिके! न अहं पापकर्म करोमि।		
(5) मूल्यं तु दुग्धं विक्रीयैव दातुम् शक्यते।		
(6) हा! विधे किमिदं मया कृतम्।		
(7) भो तपस्विन्! कथम् माम् उपरुणत्सि।		
(8) सिकताः जल प्रवाहे स्थास्यन्ति किम्?		
(9) स्वामिन्! प्रत्यागताः अहं आस्वादय प्रसादम्।		
(10) ताण्डुलान् मा भक्षय।		

आदर्श उत्तरम् -

	कः कथयति	कं प्रति
(1)	स्वर्णकाकः	बालिका
(2)	काकः	बालिका
(3)	उमा	मातुलः
(4)	देवेशः	मल्लिका
(5)	चन्दनः	देवेशः
(6)	तपोदत्तः	आत्मानम्
(7)	पुरुषः	तपोदत्तम्
(8)	तपोदत्तः	पुरुषं
(9)	मल्लिका	चन्दनं
(10)	बालिका	काकः

GENIUS MIND
Date
Page

- इकाई -14 -

रेखाङ्कितानि पदानि आधृत्य प्रश्न निर्माणम् कुरुत ।

1- सूर्योदयात् पूर्वमेव बालिका तत्रोपस्थिता ।
2- लुब्धा वृद्धा स्वर्णकाकस्य रहस्यं ज्ञातवती ।
3- मल्लिका सखीभिः सह धर्मयात्रायै गच्छति स्म ।
4- मोदकानि पूजानिमित्तानि रचितानि आसन् ।
5- अयं तव सदा पूज्यः ।
6- धनदृष्ट्या कोऽपि दरिद्रः न तिष्ठत् ।
7- खलानां मैत्री आरम्भ गुर्वी भवति ।
8- चटकः स्वकर्मणि व्यग्रः आसीत् ।
9- तपोदत्तः तपश्चर्यया विद्यामाप्तुम् प्रवृत्तोऽस्ति ।
10- गुरुगृहं गत्वैव विद्याभ्यासः करणीयः ।

आदर्श उत्तरम् -

(1) कस्मात्
(2) कस्य
(3) काभिः
(4) कानि
(5) कः
(6) कया
(7) केषाम्
(8) कस्मिन्
(9) कया
(10) कुत्र

GENIUS MIND
Date
Page

- इकाई - 15 -

अशुद्ध कारक संशोधनम् कुरुत -

1- रामः पुस्तकं पठसि ।
2- 'पास्यति' इत्यस्मिन् पदे लृट्लकारः अस्ति ।
3- 'गच्छन्ति' इत्यस्मिन् पदे एकवचनम् अस्ति ।
4- रामेण पुस्तकं पठन्ति ।
5- सरस्वती नमः ।
6- वृक्षं पत्राणि पतन्ति ।
7- पिता पुत्रस्य सह गच्छति ।
8- बालकः कन्दुकं क्रीडति ।
9- छात्राः विद्यालयस्य आगच्छन्ति ।
10- ते पुस्तकम् पठसि ।

आदर्श - उत्तरम्

(1) रामः पुस्तकं पठति ।
(2) 'पास्यति' इत्यस्मिन् पदे लृट्लकारः अस्ति ।
(3) 'गच्छन्ति' इत्यस्मिन् पदे बहुवचनम् अस्ति ।
(4) रामाः पुस्तकं पठन्ति ।
(5) सरस्वत्यै नमः ।
(6) वृक्षात् पत्राणि पतन्ति ।
(7) पिता पुत्रेण सह गच्छति ।
(8) बालकः कन्दुकेन क्रीडति ।
(9) छात्राः विद्यालयात् आगच्छन्ति ।
(10) ते पुस्तकानि पठन्ति ।

P-12

इकाई - 16

अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानां उत्तराणि संस्कृत भाषायां लिखत -।

(1.) पुरा कस्मिंश्चित् ग्रामे एका निर्धना वृद्धा स्त्री न्यवसत्। तस्याः च एका दुहिता विनम्रा मनोहरा चासीत्। एकदा माता स्थाल्यां तण्डुलान् निक्षिप्य पुत्रीम् आदिशत् -। सूर्यातपे तण्डुलान् खगेभ्यो ~~रक्ष पुत्र~~ रक्ष -। किञ्चित् कालादनन्तरम् एको विचित्रः काकः समुड्डीय तस्याः समीपम् अगच्छत् -। नैतादृशः स्वर्णपक्षो रजतचञ्चुः स्वर्णकाकस्तया पूर्वं दृष्टः -। तं तण्डुलान् खादन्तं हसन्तञ्च विलोक्य बालिका रोदितुमारब्धा -।

प्रश्नाः (1) ग्रामे का न्यवसत् ?

(2) दुहिता कीदृशा आसीत् ?

(3) माता पुत्रीं किम् आदिशत् -?

आदर्श उत्तर - (1) ग्रामे एका निर्धना वृद्धा स्त्री न्यवसत्।

(2) दुहिता विनम्रा [illegible] मनोहरा च आसीत्।

(3) माता स्थाल्यां तण्डुलान् निक्षिप्य पुत्रीम् आदिशत्।

GENIUS MIND
Date
Page

२- तस्य च गृहे लौहघटिता पूर्वपुरुषोपार्जिता तुला आसीत् तां च कस्यचित् श्रेष्ठिनो गृहे निक्षेपभूतां कृत्वा देशान्तरं प्रस्थितः। ततः सुचिरं कालं देशान्तरे यथेच्छया भ्रान्त्वा पुनः स्वपुरम् आगत्य तं श्रेष्ठिनम् अवदत् - "भो श्रेष्ठिन्" दीयतां मे सा निक्षेपतुला सोऽवदत् - 'भोः! नास्ति सा, त्वदीया' तुला मूषकैः भक्षिता।

प्रश्नाः - (१) तुला कीदृशी आसीत् ?
(२) तुला कैः भक्षिता आसीत् ?
(३) वणिकपुत्रः कुत्र प्रस्थितः ?

आदर्शउत्तर -
(१) तुला लौहघटिता पूर्वपुरुषोपार्जिता आसीत्।
(२) तुला मूषकैः भक्षिता आसीत्।
(३) वणिकपुत्रः देशान्तरं प्रस्थितः।

३- प्रकृतिः समेषां प्राणिनां संरक्षणाय यतते। इयं भवनि पुष्णाति विविधैः प्रकारैः सुखसाधनैः च तर्पयति। पृथिवी, जलम्, तेजः, वायुः आकाशः च अस्याः प्रमुखाणि तत्वानि। तान्येव मिलित्वा पृथक्तया वाऽस्माकं पर्यावरणं रचयन्ति। आव्रियते परितः समन्तात् लोकः अनेन इति पर्यावरणम्। यथा अजातशिशु मातृगर्भे सुरक्षितः तिष्ठति तथैव मानवः पर्यावरण कुक्षौ।

प्रश्नाः - (१) प्रकृतिः केषाम् संरक्षणाय यतते ?
(२) इयम् कान् पुष्णाति ?
(३) अस्या प्रमुखानि तत्वानि कानि ?

आदर्श उत्तरम् -
(१) प्रकृतिः समेषां प्राणिनां संरक्षणाय यतते।
(२) इयम् विविधैः प्रकारैः सुखसाधनैः च पुष्णाति।
(३) पृथिवी, जलम्, तेजः, वायुः आकाशः च अस्याः प्रमुखानि तत्वानि सन्ति।

GENIUS MIND
Date
Page

इकाई - 17

अधोलिखितेषु पद्यांशस्य प्रश्नानाम उत्तराणि संस्कृत भाषायां लिखत -।

1. वृत्तं यत्नेन संरक्षेद, वित्तमेति च याति च
अक्षीणो वित्तः क्षीणो, वृत्तस्तु हतो हतः ॥

प्रश्नाः - 1 किं यत्नेन संरक्षेद ?
2. कस्मात क्षीणः मानवः हता ?
3. कं एति यातिच - ?

आदर्श उत्तरम - 1. वृत्तं यत्नेन संरक्षेद -।
2. वृत्तं क्षीणः मानव! हता।
3. वित्तमेति च याति च -।

2. प्रियं वाक्य प्रदानेन, सर्वे तुष्यन्ति मानवाः
तस्मात तदैव हि वक्तव्यं, वचने च दरिद्रता -॥

प्रश्नाः - 1. किं वक्तव्यम ?
2. जन्तवः केन तुष्यन्ति ?
3. 'तस्मात इति पदे किं वचनम ?

आदर्श उत्तरम -> 1. प्रियं वक्तव्यम -।
2. प्रियं वाक्य प्रदानेन जन्तवः तुष्यन्ति -।
3. पंचमी विभक्ति एकवचनम ।

3. गुणा गुणज्ञेषु गुणा भवन्ति
ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषा:।
आस्वाद्यतोया: प्रवहन्ति नद्य:
समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेया:।।

प्रश्ना:- 1. आस्वाद्यतोया: जलं कुत्र प्रवहन्ति
2. जलं भवन्त्यपेया: कुत्र भवति
3. गुणज्ञेषु इति पदे क: धातु वचनम्?

आदर्श उत्तरम् - 1. आस्वाद्यतोया: जलं नद्याम् प्रवहन्ति।
2. समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेया:।
3. सप्तमी विभक्ति बहुवचनम्।

पिबन्ति नद्य: स्वयमेव नाम्भ:
स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षा:
नादन्ति सस्यं खलु वारिवाहा:
परोपकाराय सतां विभूतय:।।

प्रश्ना:- 1. क: स्वयमेव जलं न पिबन्ति?
2. किम् स्वयं न खादन्ति?
3. के परोपकाराय कार्यं कुर्वन्ति?

आदर्श उत्तरम् - 1. नद्य: स्वमेव जलं न पिबन्ति।
2. वृक्षा: फलानि स्वयं न खादन्ति।
3. सतां विभूतय: परोपकाराय कार्यं कुर्वन्ति।

GENIUS MIND
Date
Page

इकाई - 18

अधोलिखितेषु नाट्यांशम् अधिकृत्य प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत -।

(1.) मल्लिका- भो! ! अत्र पूजनं न भविष्यति। अहं स्वसखीभिः सह श्वः प्रातः काशीविश्वनाथ मन्दिरं गमिष्यामि, तत्र गङ्गास्नानं धर्मयात्राञ्च वयं करिष्यामः -।
चन्दनः - सखिभिः सह। न मया सह!
मल्लिका - आम। चम्पा, गौरी, माया, मोहिनी कपिलाद्याः सर्वाः गच्छन्ति। अतः मया सह तवागमनस्य औचित्यं नास्ति -। वयं सप्ताहान्ते प्रत्यागमिष्यामः। तावत् गृह - व्यवस्थां धेनोः दुग्धदोहन व्यवस्थाञ्च परिपाल

प्रश्नाः -
1. मल्लिका पूजार्थं सखीभिः सह कुत्र गच्छति स्म -?
2. किम् दुग्धदोहनम् परिपालय ?
3. वयम् कदा प्रत्यागमिष्यामः -?

आदर्श उत्तरम् - 1. विश्वनाथ मन्दिरे सखीभिः सह गच्छति स्म -।
2. धेनोः दुग्धदोहनम् परिपालय -।
3. वयम् ~~कदा~~ सप्ताहान्ते प्रत्यागमिष्यामः -।

(2) भ्रान्तः कश्चन् बालः पाठशालागमन वेलायां क्रीडितुम् अगच्छत -। किन्तु तेन सह केलिभिः कालं क्षेप्तुं तदा कोऽपि न वयस्येषु उपलभ्यमान आसीत -। यतः ते सर्वेऽपि पूर्वदिन् पाठान् स्मृत्वा विद्यालयगमनाय त्वरमाणाः अभवन् तन्द्रालुः बालः लज्जया तेषां दृष्टिपथमपि परिहरन् एकाकी किमपि उद्यानं प्राविशत् -।

प्रश्नाः - 1. कः तन्द्रालु भवति ?
2. बालः कदा क्रीडितुम अगच्छत् -?
3. बालस्य मित्राणि किमर्थम् त्वरमाणाः अभवन् ?

आदर्श उत्तरम् 1. बालः तन्द्रालु भवति -।
2. बालः पाठशाला गमन वेलायां क्रीडितुम् अगच्छत् -।
3. बालस्य मित्राणि पूर्वदिन पाठान् स्मृत्वा विद्यालय गमनाय त्वरमाणाः अभवन् -।

3. भो नरोत्तम: ! नाऽहं जाने यत् कोऽस्ति भवान् । परन्तु भवद्भिः उन्मीलितं मे नयनयुगलम् । तपोमात्रेण विद्यामवाप्तुं प्रयतमानः अहमपि सिकताभिरेव सेतुनिर्माणं प्रयासं करोमि । तदिदानीम् विद्याध्ययनाय गुरुकुलमेव गच्छामि ।

प्रश्नाः – 1. अन्ते तपोदत्तः विद्याग्रहणाय कुत्र गतः ?
2. तपोमात्रेण विद्यां प्राप्तुं तस्य प्रयासः कीदृशः ?
3. ग्रहणाय इति पदे कः विभक्तिः ?

आदर्श उत्तरम् →
1. अन्ते तपोदत्तः विद्याग्रहणाय गुरुकुलमेव गतः ।
2. तपोमात्रेण विद्यां प्राप्तुं तस्य ~~प्रय~~ प्रयासः सिकताभिरेव सेतुनिर्माणं वत् अस्ति
3. चतुर्थी विभक्ति एक वचन ।

4. तपोदत्तः बाल्ये पितृचरणैः क्लेश्यमानोऽपि विद्यां नाऽधीतवानस्मि तस्मात् सर्वैः कुटुम्बिभिः मित्रैः ज्ञातिजनैश्च गर्हितोऽभवम् । उर्ध्वं निःश्वस्य हा विधे ! किम् इदं मया कृतम् कीदृशी दुर्बुद्धिः आसीत् तदा । एतदपि न चिन्तितं यत् ।
भवतु किम् एतेन । दिवसे मार्गभ्रान्तः सन्ध्यां यावद् यदि गृहमुपैति तदपि वरम् । नाऽसौ भ्रान्तो मन्यते । अतोऽहम् इदानीं तपश्चर्यया विद्यामवाप्तुं प्रवृत्तोऽस्मि ।

प्रश्नाः – 1. कः क्लेश्यमानोऽपि विद्यां न अधीतवान् ?
2. कः मार्गभ्रान्तो न मन्यते ?
3. कुटुम्बिभिः इति पदे कः विभक्ति वर्तते ?

आदर्श उत्तरम् –
1. तपोदत्तः क्लेश्यमानोऽपि विद्यां न अधीतवान् ।
2. दिवसे मार्गभ्रान्तः सन्ध्यां यावद् यदि गृहमुपैति नाऽसौ भ्रान्तो मन्यते
3. तृतीया विभक्ति

GENIUS MIND
Date
Page

इकाई - 7

पाठगत रिक्त स्थानानि पूरयत -।

(

1. वृत्तं ---------- संरक्षेत।
2. तपोबलात् ---------- विद्याप्राप्तिवान्।
3. कुम्भकारः ---------- रचयति।
4. मृदु गाय गीतिं ---------- लीनाम्।
5. मल्लिका पूजार्थम् ---------- सह कुत्र गच्छति -।
6. एका निर्धना ---------- स्त्री न्यवसत् -।
7. तस्य उद्याने ---------- आसीत् -।
8. प्रिय वाक्य ---------- सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः।
9. हिमवान् नाम ---------- नगेन्द्रः -।
10. गुणाः गुणज्ञेषु ---------- भवन्ति -।

आदर्श उत्तरम् -

1. यत्नेन
2. तपश्चर्यया
3. घटः
4. ललित
5. विश्वनाथ मन्दिरे
6. वृद्धा
7. कल्पतरु वृक्षः
8. प्रदानेन
9. सर्वरत्नभूमिः
10. गुणाः

P-22

GENIUS MIND
Date
Page

इकाई - २०

स्व पाठ्य पुस्तकस्य सूक्तिमौक्तिकम् पाठात् सुभाषितद्वयं श्लोक लेखनं करणीयाः ।

इकाई - २१

अधोलिखितेषु आधारितस्य एकं पत्रलेखनम् कुरुत ।

१. रुग्णतायाः कारणात् अवकाश प्राप्त्यै प्रधानाचार्य प्रति पत्रम् ।
२. मित्राय स्वाध्ययनस्य पत्रम् ।
३. स्वभगिन्याः विवाहे आमन्त्रयितुं स्व मित्रं प्रति पत्रम् ।
४. पुस्तकानि प्रेषयितुं प्रकाशकं प्रति पत्रम् ।
५. पितरौ प्रति परीक्षायाः परिणाम सूचकं पत्रम् ।

GENIUS MIND
Date
Page

इकाई - २२

१. अधोलिखितं अपठित गद्यांशं सम्यक् पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत

(१) महाकविः कालिदासः न केवलं संस्कृतसाहित्ये अपितु विश्वसाहित्यस्य श्रेष्ठः कविः अस्ति। जर्मनी देशवासिनः तु तं 'शेक्सपीयर' इति कथयन्ति। एषः महान् कविः नाटककारः च आसीत्। कालिदासः सप्त रचनाः अरचयत्। सौन्दर्य - वर्णने काव्य प्रतिभायां च महाकविः कालिदासः अद्यापि अप्रतिमः वर्तते। भारतीय-महाकविषु स: 'कविकुलगुरुः' इति नाम्ना प्रसिद्धमस्ति।

प्रश्नाः -

१. कः श्रेष्ठः कविः अस्ति?
२. कालिदासस्य कति रचनाः सन्ति?
३. जर्मनीवासिनः कालिदासं किं कथयन्ति?
४. 'वर्तते' इति क्रियापदस्य कर्तृपदम् किम्?

आदर्श उत्तरम् - (१) कालिदासः श्रेष्ठः कविः अस्ति।
(२) कालिदासस्य सप्त रचना सन्ति।
(३) 'शेक्सपीयर' जर्मनीवासिनः कथयन्ति।
(४) महाकविः कालिदासः।

(२) डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम महोदयस्य जन्म तमिलनाडु प्रदेशस्य रामेश्वरनाम्नि नगरे मुस्लिम परिवारे अभवत्। अस्य पितुः नाम जैनुलाब्दीनः मातुः च नाम श्रीमती आशियम्मा आसीत्। बाल्यकाले डॉ. कलामस्य प्रारम्भिकी शिक्षा रामेश्वरनगरे एव अभवत्। छात्र जीवनादेव विज्ञानविषयस्य अध्ययने विशेषरुचिः आसीत्। अस्य महोदयस्य त्रिशूल - ब्रह्मोस - पृथ्वी-नाग-आकाश - अग्नि - इत्यादीनां प्रक्षेपास्त्राणां निर्माणे महती भूमिका आसीत् यस्मात् कारणात् भारतदेशः विज्ञान सम्पन्न राष्ट्रम् अजायत।

प्रश्नाः - (१) अब्दुल कलामस्य पितुः नाम किम् आसीत्?
(२) डॉ. कलाम महोदयस्य जन्म कुत्र अभवत्?
(३) विज्ञान शक्ति सम्पन्नः कः राष्ट्रम् अजायत?
(४) डॉ. कलाम महोदयस्य जन्म कस्मिन् परिवारे अभवत्?

आदर्श उत्तरम् - (१) कलाम महोदयस्य पितुः नाम जैनुलाब्दीनः आसीत्।
(२) तमिलनाडु प्रदेशस्य रामेश्वर नाम्नि नगरे जन्म अभवत्।
(३) भारत देशः विज्ञान शक्ति सम्पन्नः राष्ट्रम् अजायत्।
(४) डॉ. कलाम महोदयस्य जन्म मुस्लिम परिवारे अभवत्।

GENIUS MIND
Date
Page

(3.) आदि गुरोः शङ्कराचार्यस्य जन्म केरल प्रान्ते "कालडी" नामके ग्रामे अभवत्। तस्य पितुः नाम शिवगुरुः मातुः च नाम आर्याम्बा आसीत्। तस्य पिता तस्य जन्मनः पूर्वमेव मृतः। तस्य माता एव पुत्रस्य पालनं पोषणं अकरोत्। जन्मना 'एव सः प्रतिभा सम्पन्नः आसीत्। अतः स एव कुलोचिताः समस्ताः विद्या सपदि एव अधीतवान्।

प्रश्नाः –

(1) आदि गुरोः शङ्कराचार्यस्य जन्म स्थानं किम् वर्तते ?
(2) शङ्कराचार्यस्य पितुः नाम किम् आसीत् ?
(3) माता कस्य पालनं पोषणम् अकरोत् ?
(4) कालडी नामक ग्राम कस्मिन् प्रान्ते आसीत् ?

आदर्श उत्तरम् –

(1.) आदि गुरोः शङ्कराचार्यस्य जन्म कालडी नामक ग्रामे अभवत्।
(2.) शङ्कराचार्यस्य पितुः नाम शिवगुरुः आसीत्।
(3.) माता पुत्रस्य पालनं पोषणम् अकरोत्।
(4.) कालडी नामक ग्रामः केरल प्रान्ते आसीत्।

(4) महर्षिः एकं सन्देशं दत्वा पुनः शिष्यं तत्र प्रेषितवान्। शिष्यः तत्र गत्वा अकथयत् – अस्माकं स्वामी कथयति यत् भवतः अमृतवर्षिण्या बहुशक्तिः नष्टा। पुनः अमृत वर्षिणे शक्तिं प्राप्तुम् एतानि मधुराणि रसयुक्तानि फलानि स्वीकरोतु। एतत् श्रुत्वा सः यात्री लज्जितः भूत्वा व्याकुलः च महर्षेः समीपम् आगमत्य पादयोः पतित्वा अकथयत् – क्षमस्व महर्षे ! क्षमस्व। अहम् अपराधी अस्मि। भवान् देवः। क्षमस्व "इदं सर्वं दृष्ट्वा शिष्याः चकिताः आसन्।

प्रश्नाः –

1. कः लज्जितः अभवत् ?
2. के चकिताः आसन् ?
3. महर्षिः किं दत्वा पुनः शिष्यं तत्र प्रेषितवान् ?
4 शिष्यः तत्र गत्वा किं अकथयत् ?

आदर्श उत्तरम् –

1. सः यात्री लज्जितः अभवत्।
2. इदं सर्वं दृष्ट्वा शिष्याः चकिताः आसन्।
3. महर्षिः एकं सन्देशं दत्वा पुनः शिष्यं तत्र प्रेषितवान्।
4. शिष्यः तत्र गत्वा अकथयत् – अस्माकं स्वामी कथयति यत् भवतः अमृतवर्षिण्या बहुशक्तिः नष्टा।

इकाई - 23

अधोलिखितं एकं विषयं आधारीकृत्य निबंध लेखनं कुरुत -।

1. संस्कृत भाषाया! महत्वम्
2. पर्यावरणम्
3. महाकवि! कालिदास!
4. अस्माकं देश!
5. परोपकार: